

Дмитро П. Мельничук

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ, РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРІОРИТЕТІВ

У статті охарактеризовано взаємозв'язок між такими процесами, як нагромадження людського капіталу, підвищення рівня та покращення якості життя населення. Аргументовано, що саме застосування знань, умінь та професійних навичок у вигляді капіталу є запорукою підвищення соціально-економічних стандартів життя суспільства. Запропоновано авторський підхід до змісту економічної категорії «людський капітал» та визначено передумови ефективності процесів у сфері формування та використання відповідного економічного активу.

Ключові слова: капітал; людський капітал; дохід; рівень життя; якість життя; населення; середній клас.

Рис. 1. Літ. 10.

Дмитрий П. Мельничук

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ, УРОВЕНЬ И КАЧЕСТВО ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ: ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРИОРИТЕТОВ

В статье охарактеризована взаимосвязь между такими процессами, как накопление человеческого капитала, повышение уровня и улучшение качества жизни населения. Аргументировано, что именно использование знаний, умений и профессиональных навыков в качестве капитала является предпосылкой повышения социально-экономических стандартов жизни общества. Предложен авторский подход к содержанию экономической категории «человеческий капитал» и определены условия эффективности процессов в сфере формирования и использования данного экономического актива.

Ключевые слова: капитал; человеческий капитал; доход; уровень жизни; качество жизни; население; средний класс.

Dmytro P. Melnichuk¹

HUMAN CAPITAL, LEVEL AND QUALITY OF LIFE: CORRELATION OF PRIORITIES

The paper explores the relationship between such processes as the accumulation of human capital, increasing and improving the life quality. It is argued, that the use of knowledge and professional skills as a capital guarantee the increase in socioeconomic standards of the community. The author's approach to the contents of the economic category "human capital" is proposed and preconditions of the efficiency of the processes in the formation and use of this economic asset are identified.

Keywords: capital; human capital; income; standards of living; quality of life; population; middle class.

Постановка проблеми. На думку переважної більшості вчених, лише нагромадження та ефективно застосування людського капіталу дозволить Україні наблизитися до міжнародних стандартів якості життя. З цим важко не погодитися. Але розв'язання відповідних завдань неминуче ускладнюється як наслідками затяжної соціально-економічної кризи, так і відсутністю однозначної відповіді на запитання про роль самого людського капіталу в процесі підвищення рівня та покращення якості життя населення. Складно уявити

¹ M.V. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

більш-менш солідну наукову роботу з економіки праці, у якій би не згадувалося про важливість формування та використання цього економічного активу. Це відбувається настільки безапеляційно та невимушено, що мало хто замислюється, а для чого ж таки його розвивати: не знання та практичні навички, а саме людський капітал? Зрозуміло, знання необхідно набувати та поглиблювати. Але невже, аналізуючи шляхи та пріоритети суспільного розвитку, фундатори відповідної теорії й закликали до нагромадження знань заради знань, яких би форм у підсумку вони не набували, чи малося на увазі щось інше — відмінне від простої підміни понять, за якої останнім часом усе частіше замість терміну «знання» застосовується словосполучення «людський капітал»?

Лише зрідка автори наукових публікацій замислюються над тим, у чому саме користь від нагромадження людського капіталу та його продуктивного застосування — не знань, умінь та навичок, а саме людського капіталу! І майже ніколи увага не приділяється тому, у який спосіб людський капітал впливає на перебіг подій у соціально-економічній сфері. Пошук відповідей на ці запитання й покладено в основу представленої статті.

Аналіз останніх публікацій. Відповідно до аргументів, викладених у попередніх працях автора, людським капіталом є економічний актив, що формується в результаті різноманітних інвестицій шляхом набуття знань та доцільної видозміни продуктивних спроможностей індивіда (трудового колективу, суспільства в цілому) та є формою представлення останніх у ході трудової діяльності, яка забезпечує певний дохід учасникам інвестиційно-виробничого процесу.

Загалом, розвитку теорії людського капіталу присвячено чимало праць західних та вітчизняних вчених. На окрему увагу заслуговують розробки О.А. Грішнєвої [3], а також авторського колективу під керівництвом О.І. Амоші [4], вони не лише розвинули теорію людського капіталу, але й заклали фундамент розуміння впливу цього економічного активу на перспективи суспільного розвитку.

Метою дослідження є виявлення взаємозв'язку між перспективами покращення якості життя населення та результативністю заходів у сфері формування та використання людського капіталу.

Основні результати дослідження. Розуміючи під людським капіталом економічний актив, призначений для принесення доходу своєму власнику, перефразуюмо поставлене на початку статті запитання наступним чином: «Навіщо державам опікуватися тим, щоб їх громадяни мали заробіток, у структурі якого важливу роль відігравала б складова, що характеризуватиметься з позицій відсотка на людський капітал?». У чому користь подібного перебігу подій для власника цього специфічного активу — зрозуміло: «інвестування у себе призводить не лише до підвищення рівня доходів, але й до отримання більшого задоволення від роботи, зростання поваги і, як кінцевий результат, до поліпшення якості власного життя» [9]. Але чому проблематика людського капіталу має цікавити державу? На глибоке переконання автора, такою причиною може бути намір покращити рівень, а згодом й якість життя усіх верств населення, що в епоху інформаційної економіки майже неможливо без використання в якості капіталу знань економічно активних громадян. Отримання

доходу від застосування таких знань має забезпечуватися на всіх рівнях економічної системи: на рівні особистості він міститиметься у високих розмірах оплати праці, на рівні держави – виявлятиметься через активне сальдо торговельного балансу та показники національного доходу.

На базовому рівні економічної системи функціонування знань у формі капіталу сприяє тому, що новостворена вартість починає розподілятися принципово новим чином: завдячуючи сильній переговорній позиції, її значна частка привласнюється кваліфікованими працівниками – носіями людського капіталу. І чим більше таких працівників, тим суттєвішим є загальний перерозподіл додаткової вартості між капіталом та найманою працею; тим гармонічнішою стає структура суспільства; тим швидше підвищується рівень життя населення. Такі висновки корелюють з науковою позицією Т. Шульца, яка й сьогодні залишається практично нерозвинутою у вітчизняній науці: суспільство, вкладаючи більше у людину, може досягти не лише зростання продукту, але й більш рівномірного його розподілу [10]. І що важливо, функціонування продуктивних спроможностей людини у формі капіталу спричиняє збільшення питомої ваги та чисельності населення із середнім рівнем доходів, що знаменує собою заміну консервативної моделі соціальної структури суспільства на іншу – прогресивну (демократичну).

Консервативна соціальна структура характеризується існуванням, з одного боку, нечисленних вищих кіл (знать, панство, партійна номенклатура тощо), представники яких мають високі доходи, користуються різноманітними владними привілеями та можуть дозволити собі усе, чого заманеться, а з іншого – наявності великої частки населення, яка отримує мізерні доходи, має низьку купівельну спроможність, є відстороненою від розподілу та відчуженою від привласнення результатів виробництва. Натомість, особливістю прогресивної соціальної структури є превалювання середнього класу, який формує ту верству населення, що обслуговує власне життя, виходячи з пріоритету права приватної власності, а також продуктивної, творчої, інтелектуальної праці.

Примітно, що проблема впливу людського капіталу на перспективи формування потужного середнього класу не раз піднімалася у роботах українських вчених, проте не привернула до себе належної уваги. Зокрема, у колективній монографії «Людський потенціал: механізм збереження та розвитку» зазначається, що «людина є власником людського капіталу – головної складової суспільного капіталу постіндустріальної економіки, і плідне використання нею цього капіталу призводить до підвищення добробуту людини, зумовлюючи формування середнього класу, який є основою економічно ефективного суспільства» [4]. У свою чергу, Н. Навроцька цілком аргументовано стверджує, що економічною основою формування середнього класу в економіці знань є власність на людський капітал [5], а О. Симончук, характеризуючи сучасний середній клас, підкреслює, що ресурси та впливовість останнього пов'язані не з класичною формою власності, а з інтелектуальною власністю: «їх основний капітал – володіння інформацією, спеціальними знаннями та здібностями» [6].

Важливо, що саме застосування знань в якості капіталу дозволило у мирний спосіб розв'язати проблему системної трансформації капіталістичних від-

носин та покращити рівень життя населення. Можливість такого перебігу подій не розуміли прибічники агресивно-революційних марксистських ідей так само, як і популяризатори утопічних поглядів інституціоналістського толку. Теоретик інституціоналізму Т. Веблен вважав, що рушійною силою трансформації структури суспільства може виступити лише інженерно-технічна інтелігенція. Їй пропонувалося взяти під повний контроль матеріальне виробництво та усунути капітал (а точніше – той «бездіяльний клас», який його репрезентував) з аристократичних взаємовідносин. За це, згідно з припущеннями вченого, мали відповідати «ради технічних спеціалістів», які б функціонували в інтересах всіх членів суспільства. При цьому, як зазначається у передмові до «Теорії бездіяльного класу», Т. Веблен протиставляє інженерно-технічну інтелігенцію й робітничому класу. Єдиним носієм прогресу він вважав «спеціалістів-експертів»: «Абсолютно очевидною є наївність уявлень Т. Веблена щодо методів реорганізації суспільства. Гіпотеза про те, що буржуазія без боротьби відмовиться від влади, не витримує ніякої критики» [2]. Натомість, саме до подібних поступок й була змушена остання. Та це сталося не під впливом інженерно-технічних кадрів, а під натиском зростаючої ролі знань у світі індустріальних, а згодом й постіндустріальних перетворень.

Втім, функціонування знань у формі капіталу призводить не лише до перегляду механізмів розподілу результатів господарювання – зростає й собівартість виробленої продукції, у структурі якої значно збільшується частка витрат на заробітну плату. Закономірно зростає й ціна готового продукту. На перший погляд, це – негативне явище. Але подібне враження може базуватися тільки на поверхневому розумінні проблеми. Насправді ж, знання спроможні набути ознак капіталу не будь-коли, а лише в умовах прогресивного, інноваційного виробництва, за результатами якого виготовлятиметься технологічно конкурентоспроможна, у тому числі й на зовнішніх ринках, продукція, яку готові купувати, навіть попри її високу вартість. У сучасних умовах це – найважливіший чинник економічного розвитку країн світу, який має визначальний вплив на величину національного доходу.

Можна цілком аргументовано стверджувати про глибоку взаємообумовленість стратегічних пріоритетів у сфері управління людським капіталом, виробничій сфері та сфері зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, такі пріоритети покладено в основу економічної політики Японії, запас природних ресурсів якої мінімальний. Відповідно й увага концентрується навколо тих галузей виробництва, де провідну роль відіграють не матеріальні, а інтелектуальні активи. А тому, беручи до уваги набутий даною та іншими високорозвиненими країнами досвід, необхідно визнати: інтерес до проблем людського капіталу не є суто теоретичним чи ідеологічним, у чому переконані деякі вчені. Виступаючи реальним важелем економічного розвитку, знання як капітал призводять до покращення рівня життя населення, активно примножуючи доходи домогосподарств та показники національного доходу держав-лідерів світового співтовариства. Окрім іншого, такі обставини зумовлюють перехід суспільств на той щабель історичного розвитку, де проблеми рівня життя населення закономірно поступаються місцем проблемам його якості (рис. 1, де В – точка бифуркації).

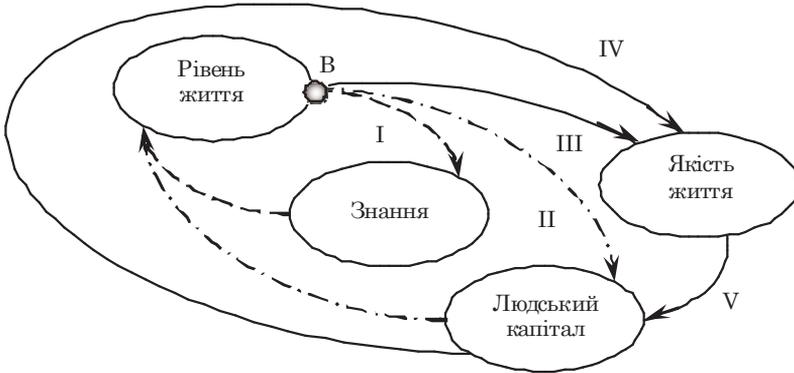

Рис. 1. Людський капітал, рівень та якість життя: концептуальна схема взаємозв'язку, авторська розробка

Коментуючи зміст рисунку, зазначимо, що на всіх етапах розвитку людства знання сприяли поступовому підвищенню рівня життя населення (I). І коли останній досяг певного значення (співвіднесемо його з точкою біфуркації), доходи домогосподарств зросли настільки, що з'явилися реальні можливості для розширеного інвестування у сферу освіти та професійної підготовки. Це обіцяло чималі вигоди, сприяло розвитку вузькоспеціалізованих професійних знань та їх застосуванню в якості капіталу (II). В силу дії проаналізованого вище механізму перерозподілу додаткової вартості функціонування знань у формі капіталу суттєво прискорило темпи зростання рівня життя населення розвинених країн світу. І в деякий момент часу останній став настільки високим, що звичні матеріальні стимули та прагнення почали поступово втрачати свою вагу, актуалізувалася проблематика якості життя (III). У світі постіндустріальних перетворень висока якість життя виявилася результатом ефективності процесів, пов'язаних з управлінням людським капіталом (IV). З іншого боку, останнім часом дедалі більше простежуються ознаки зворотного впливу: забезпечення високої якості життя виступає передумовою збереження, безперервного розвитку та ефективного застосування людського капіталу (V).

Разом з тим, у наведеній схемі не мається на увазі, що в один момент усі знання раз і назавжди перетворилися на капітал. Йдеться про те, що деякі з них за певних обставин отримали можливість функціонувати у такій ролі, що є ознакою переходу суспільств на вищий рівень соціально-економічного розвитку. Якими мають бути ці знання? Сучасними та високопрофесійними, такими, що породжують конкуренцію між суб'єктами, які прагнуть залучити їх у виробничий процес. Примітивні, загальнопоширені, легкозамінні знання в принципі не здатні зарекомендувати себе з позицій капіталу. Іншими словами, аналізуючи наведену схему, необхідно виходити із припущення, що всі причинно-наслідкові зв'язки, відображені на ній, виникають по чергово та не заміщують один одного, а проявляються на всіх наступних стадіях суспільного прогресу одночасно.

Останнє – вкрай важливе уточнення, яке відображає ймовірність регресу суспільного розвитку внаслідок погіршення або зникнення умов, необхідних для функціонування знань у формі капіталу. Так, працівник, як носій людсь-

кого капіталу, набуває можливості впливати на процес розподілу результатів виробництва, виходячи із власних прагматичних інтересів. Та чи подобається це власнику засобів виробництва? Звісно, ні. І він різними способами протидіє цьому. Є декілька варіантів. Перший – залучити висококваліфіковану робочу силу звідти, де умови для використання знань в якості капіталу відсутні в принципі: «Навіщо платити американському доктору фізики (PhD) 75000 дол. США на рік, якщо можна найняти у колишньому Радянському Союзі лауреата Нобелівської премії за 100 доларів на місяць», – задавався у 1996 р. питанням Л. Туроу [7]. Другий – залучити робочу силу звідти, де панує доволі низький рівень життя, а конкуренція на ринку праці б'є рекорди, мінімізуючи тим самим й ставки заробітної плати. «Некваліфіковану працю купуватимуть там, де вона найдешевша у світі. Крім того, у майбутню епоху відбудуться й необхідні поставки кваліфікованої робочої сили, але не за рахунок некваліфікованих працівників, що мешкають у першому світі. За сучасних можливостей виробляти що завгодно і будь-де фірми можуть «вихоплювати» кваліфікованих людей або тих, які готові до навчання (кваліфікація яких обійдеться дешево), у будь-якій частині світу» [7].

Говорячи про ймовірність регресу у площині «людський капітал – рівень – якість життя населення», варто звернути увагу на те, що сьогодні за результатами численних досліджень, фіксується значне погіршення рівня та якості життя, зокрема й представників «середнього класу», у США. Ще Г. Форд стверджував, що найважливіше завдання бізнесу – створити умови, завдяки яким зможуть на повну силу виявитися спроможності народу Америки, «не окремих людей чи якихось соціальних прошарків, а найбільшого їх числа» [8]. У цьому теоретик та практик менеджменту вбачав запоруку утворення того самого середнього класу, «від соціальної стабільності якого залежатиме динамічний розвиток економіки країни» [8]. Чому ж останнім часом набирають сили протилежні тенденції? «Середній клас, який був гордістю Америки та головним чинником її стабільності, зменшується у чисельності з року в рік. Виникає нова соціальна географія: з одного боку, ще більш збіднілі бідні, з іншого – ще більш заможні багатії» [1]. «Обмануті надії середнього класу викликають революції. Цим людям говорять, що їх звичні надії застаріли. Все менша їх кількість зможе мати власний будинок. Вони житимуть у вкрай несхожому світі, де нерівність буде зростати і де реальні заробітки більшості з них будуть зменшуватися. Середній клас боїться і в нього є причини боятися» [7].

Маємо всі підстави вважати, що подібний перебіг подій обумовлюється тим, що нині у населення економічно розвинених країн (і передусім США, загальносвітова культурна, інформаційна та виробничо-економічна експансія яких вражає своїми масштабами) залишається все менше можливостей застосувати знання в якості капіталу. Глобалізаційні процеси спрощують залучення дешевої робочої сили за кордоном або з-за кордону. До того ж, знижується й інноваційний рівень виробленої продукції, а відповідно й її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках збуту. Це зменшує національний дохід США та деяких інших високорозвинених країн світу, спричиняючи черговий перегляд принципів розподілу результатів виробництва між власниками уречевленого та людського капіталів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, розробляючи програми, спрямовані на покращення якості життя населення механізмами доходного функціонування знань у формі капіталу, принаймні, необхідно:

- переконатися, що рівень життя населення є таким, що дозволяє останньому резервувати та інвестувати значні обсяги грошових коштів у сферу освіти та професійної підготовки;
- заручитися підтримкою державних та недержавних фінансових інститутів, без чого розвиток освітнього середовища та перспективи формування людського капіталу буде поставлено під сумнів;
- пересвідчитись у наявності сучасних, прогресивних знань, у ефективності механізмів їх передачі від суб'єкта до об'єкта педагогічного процесу, а також у затребуваності цих знань – можливості їх практичного застосування в якості капіталу; у випадку відсутності подібних передумов шлях всеохоплюючої модернізації є неминучим;
- забезпечити умови для довгого життя та психологічної рівноваги людини як носія цього специфічного активу, що актуалізує проблематику якості трудового життя та якості життя населення.

Запропонований підхід до управління процесами у сфері людського капіталу формує теоретико-прикладний базис покращення якості життя населення та визначає пріоритетні напрями подальших наукових досліджень з даної проблематики.

1. Альбер М. Капитализм против капитализма / Пер. с франц. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 296 с.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Пер. с англ., под. ред. В.В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Гришнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: Монографія. – К.: Знання, 2001. – 254 с.
4. Людський потенціал: механізм збереження та розвитку: Монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2008. – 468 с.
5. Навроцька Н.А. Економічні закономірності розвитку середнього класу: Автореф. дис... канд. екон. наук. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 18 с.
6. Симончук О. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення. – К.: Корпорація, 2004. – 582 с.
7. Туроу Л. Будущее капитализма / Пер. с англ. А.И. Федорова. – 1996 // www.patriotica.ru.
8. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 206 с.
9. Шевчук О.А. Людський капітал і його роль в економічному розвитку України // Ринок праці та зайнятість населення. – 2009. – №3. – С. 3–7.
10. Shultz, T. (1971). Investment in Humane Capital. N.Y.; London.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013.